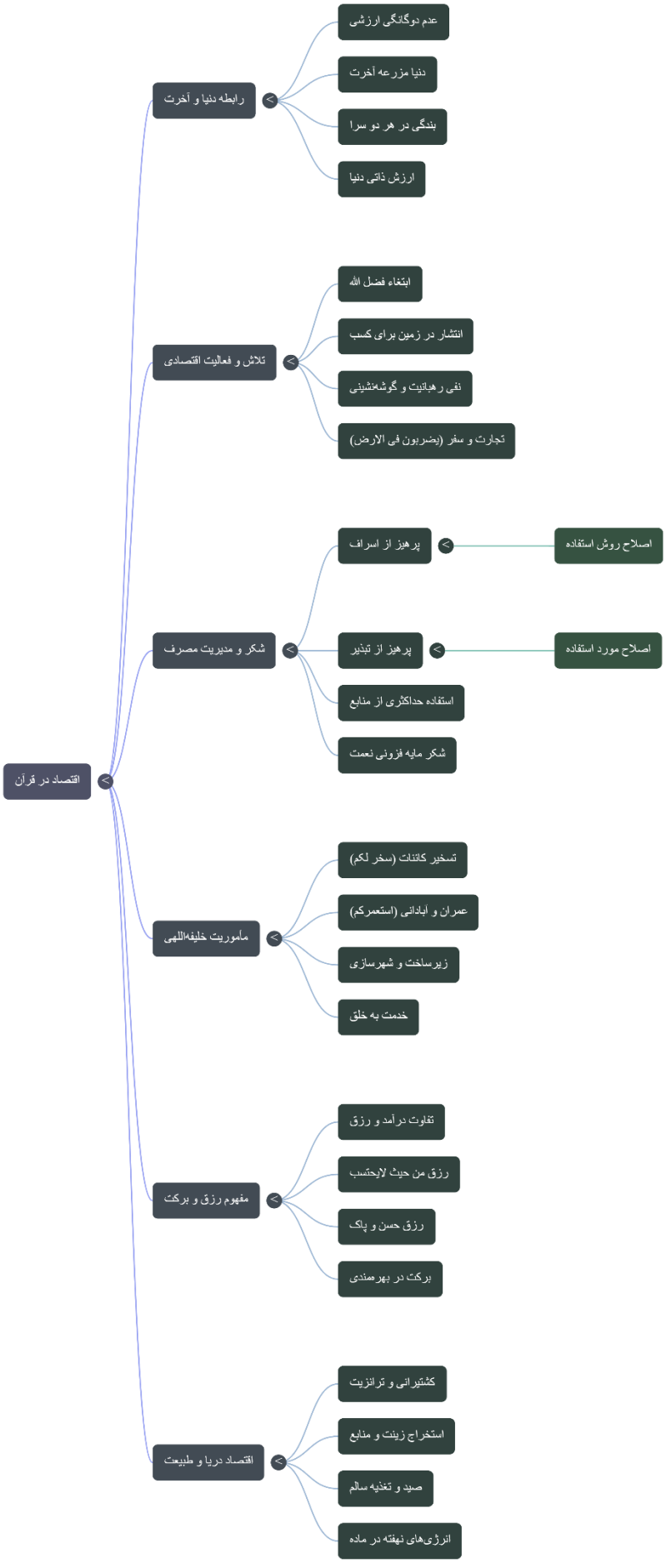
بسم الله الرحمن الرحیم

دوره اقتصاد در قرآن کریم (۱)

ثروت؛ نعمت یا آزمون؟

جلسه چهارم

مدرس دوره: دکتر عادل پیغامی

اقتصاد در قرآن
رابطه دنیا و آخرت
عدم دوگانگی ارزشی
دنیا مزرعه آخرت
بندگی در هر دو سرا
ارزش ذاتی دنیا
تلاش و فعالیت اقتصادی
ابتغاء فضل الله
انتشار در زمین برای کسب
نفی رهبانیت و گوشه‌نشینی
تجارت و سفر (یضربون فی الارض)
شکر و مدیریت مصرف
پرهیز از اسراف
اصلاح روش استفاده
پرهیز از تبذیر
اصلاح مورد استفاده
استفاده حداکثری از منابع
شکر مایه فزونی نعمت
مأموریت خلیفه‌اللهی
تسخیر کائنات (سخر لکم)
عمران و آبادانی (استعمرکم)
زیرساخت و شهرسازی
خدمت به خلق
مفهوم رزق و برکت
تفاوت درآمد و رزق
رزق من حیث لایحتسب
رزق حسن و پاک
برکت در بهره‌مندی
اقتصاد دریا و طبیعت
کشتیرانی و ترانزیت
استخراج زینت و منابع
صید و تغذیه سالم
انرژی‌های نهفته در ماده

مبانی اقتصاد و معیشت در آموزه‌های قرآنی

ابعاد، اخلاق و مأموریت‌های خلیفه اللهی

چکیده

بر اساس تحلیل متون دینی و قرآنی، دیدگاه اسلام به مقوله اقتصاد فراتر از یک نگاه صرفاً مادی است. در این تفکر، دوگانه‌ای ارزشی میان دنیا و آخرت وجود ندارد؛ چرا که هر دو مخلوق خداوند و بستر بندگی انسان هستند. فعالیت اقتصادی نه تنها مجاز، بلکه تحت عنوان «اِبتِغاءِ فَضلِ الله» (جستجوی فضل الهی) مورد تأکید و سفارش اکید قرار گرفته است. مأموریت بنیادین انسان روی زمین، «عمران و آبادانی» است تا بستری برای تحقق رسالت‌های الهی و خدمت به خلق فراهم شود. این فعالیت‌های اقتصادی باید در چارچوب اخلاقی «شکر» و پرهیز از سه‌گانه «اسراف، تبذیر و اِتراف» صورت پذیرد. همچنین تمایز دقیقی میان «درآمد» و «رزق» وجود دارد؛ به طوری که رزق، آن بخشی از مواهب است که مایه بهره‌مندی واقعی و رشد جان انسان می‌گردد.

۱. جهان‌بینی اقتصادی: وحدت دنیا و آخرت

در اندیشه قرآنی، دنیا و آخرت دو مرتبه از یک حقیقت هستند و تضاد ارزشی میان آن‌ها وجود ندارد.

- **ارزش ذاتی دنیا:**

دنیا مخلوق خدا و «مزرعه آخرت» است. همان‌طور که آخرت مقدس است، دنیا نیز به عنوان بستر بندگی و مقدمه‌ای برای رسیدن به غایت نهایی، ارزشمند تلقی می‌شود.

- **بندگی در معیشت:**

تلاش برای حسنه در دنیا، هم‌ردیف تلاش برای حسنه در آخرت است. صیانت از مواهب دنیوی، پرهیز از هدر رفتن آن‌ها و تلاش برای افزودن بر آبادانی زمین، بخشی از وظایف دینی محسوب می‌شود.

- **نفی رهبانیت:**

نگاه قرآنی با رویکردهای صوفیانه، رهبانیّت مسیحی یا ریاضت‌های غیردینی که دنیا را مذموم می‌شمارند، کاملاً متفاوت است. در قرآن، بهره‌مندی از فضل الهی مایه تشویق است.

۲. مفهوم «اِبتِغاء فَضلِ الله» و مطالبه اقتصادی

قرآن کریم در آیات متعدد، انسان را به فعالیت اقتصادی و تولید ثروت فرا می‌خواند. این فعالیت‌ها تحت عنوان «طلب فضل الهی» شناخته می‌شوند.

مصادیق قرآنی فعالیت اقتصادی:

سوره و آیه	موضوع اقتصادی مورد تأکید	مفهوم کلیدی
جمعه، آیه ۱۰	انتشار در زمین پس از عبادات برای کسب و کار	طلب فضل الهی پس از ذکر
فاطر، آیه ۱۲	اقتصاد دریا، صیّادی، تجارت دریایی و تزئینات	بهره‌مندی از گوشت تازه و زیورآلات
روم، آیه ۴۶	دریانوردی و استفاده از نیروهای طبیعی (باد)	حرکت کشتی‌ها برای تجارت و اِبتِغاء فَضل
مزمل، آیه ۲۰	سفر برای تجارت (ضَرب فِی الاَرض)	هم‌ردیف دانستن مجاهدان و تجار
ملک، آیه ۱۵	بهره‌گیری از آرامش زمین برای کسب روزی	حرکت در اَکناف زمین و مصرف رزق حلال

۳. مأموریت عمران و آبادانی (استعمار)

مطابق آیه ۶۱ سوره هود، خداوند انسان را از زمین پدید آورده و او را مأمور به «آبادانی» آن کرده است (**وَاستَعمَرَکُم فیهَا**.)

- **تکلیف به ساختن:**

انسان مکلف به شهرسازی، روستاسازی و ایجاد زیرساخت‌های صنعتی و خدماتی است.

- **رابطه عمران و رسالت:**

اگر عمران و آبادانی (جاده، زیرساخت، فضای مجازی و...) محقق نشود، هویت جمعی انسان و رسالت‌های الهی وی (مظروف) ظرفی برای تحقق نخواهند داشت.

- **خلیفه اللهی:**

تمام ابزارهای مادی و نیروهای طبیعت به تسخیر (سُخره) انسان درآمده‌اند تا او به عنوان جانشین خدا، مأموریت آبادانی و خدمت به انسان‌ها را به انجام رساند.

۴. چارچوب اخلاقی: شکر، اسراف و تبذیر

شاخص اصلی در اقتصاد اسلامی، مفهوم «شکر» است. شکر به معنای استفاده درست از هر نعمت در جایگاه صحیح خود در مسیر رشد و کمال تعریف می‌شود.

تفاوت‌های مفهومی در نظام مصرف:

۱. **اسراف :**مربوط به **روش استفاده** است. یعنی انجام دادن یک کار درست به شیوه‌ای نادرست یا فراتر از حد نیاز. (مانند هدر دادن آب در حین شستشو).

۲. **تبذیر :**مربوط به **جایگاه استفاده** است. یعنی صرف کردن منابع در جایی که اصلاً نباید صرف شود. (مانند کاشتن بذر در لجن‌زار یا هزینه کردن در امور بیهوده).

۳. **عدم شکر :**هرگاه نعمتی بلااستفاده بماند یا از ظرفیت‌های آن (مانند انرژی نهفته در اتم یا سنگ) برای کمال بشر استفاده نشود، حق شکر آن نعمت ادا نشده است.

۵. تحلیل مفهوم «رزق» در برابر «درآمد»

در نگاه قرآنی، لزوماً هر درآمدی «رزق» محسوب نمی‌شود.

- **تعریف رزق:**

رزق آن بخشی از مواهب مادی یا معنوی است که به جان انسان می‌نشیند و مایه بهره‌مندی و آرامش او می‌گردد.

- **رِزق مِن حَیثُ لایَحتَسِب:**

گاهی انسان درآمدهایی دارد که به دلیل بی‌برکتی، صرف امور ناخواسته (مانند بیماری یا خسارت) می‌شود. در مقابل، رزق واقعی گاه از جایی که انسان گمان نمی‌برد (لایَحتَسِب) تأمین می‌شود.

- **توصیه عملی:**

تأکید بر این است که انسان علاوه بر تلاش برای درآمد، از خداوند طلب «افزایش رزق» نماید؛ یعنی نعمتی که واقعاً مایه برخورداری و رشد او شود.

۶. نمادها و آیات مادی در خدمت معیشت

قرآن از پدیده‌های طبیعی به عنوان ابزارهای اقتصادی یاد می‌کند تا توجه انسان را به ظرفیت‌های پیرامونش جلب کند:

- **حیوانات و دامداری :**

به عنوان منبع تأمین شیر خالص و رزق حَسَن.

- **نباتات:**

درختان نخل و انگور به عنوان منابع تولیدی که می‌توان از آن‌ها بهره‌برداری درست (رزق حسن) یا نادرست (سکر) کرد.

- **تکنولوژی و علم:**

تسخیر نیروهای عالم (مانند الکتریسیته یا انرژی هسته‌ای) که با توسعه علم در عصر ظهور به اوج خود می‌رسد، مسیری برای شکرگزاری کامل از مواهب الهی است.

این نگاه جامع، اقتصاد را از یک فعالیت صرفاً غریزی به یک مجاهدت الهی برای تحقق تمدنی آباد و انسانی تبدیل می‌کند.

نتیجه‌گیری

در نگاه قرآن، اقتصاد و معیشت تنها به تأمین نیازهای مادی محدود نمی‌شود، بلکه بخشی از مأموریت الهی انسان در مسیر بندگی و آبادانی زمین است. از این منظر، تلاش برای کسب روزی حلال، تولید ثروت و بهره‌گیری از نعمت‌های طبیعی، نوعی طلب فضل الهی و زمینه‌ای برای خدمت به جامعه محسوب می‌شود.

با این حال، فعالیت اقتصادی باید بر پایه اخلاق دینی و اصولی مانند شکرگزاری، پرهیز از اسراف، تبذیر و مصرف نادرست منابع انجام گیرد. همچنین، میان درآمد و رزق تفاوت وجود دارد؛ چرا که هر درآمدی لزوماً موجب بهره‌مندی واقعی و آرامش انسان نمی‌شود.

بنابراین، اقتصاد مطلوب در اندیشه قرآنی، اقتصادی است که در کنار تأمین رفاه و بهبود معیشت، به آبادانی زمین، استفاده درست از ظرفیت‌های الهی، خدمت به خلق و تحقق جایگاه انسان به‌عنوان خلیفه خداوند بر روی زمین کمک کند.